

A PSZICHOHISTÓRIA ÉS AKIKNEK NEM KELL

Erik H. Erikson: *A fiatal Luther és más írások*
Fordította Erdős Ferenc és Pető Katalin
Gondolat, 1991. 500 oldal, 196 Ft

A történettudomány csapodár leányzó, erkölcei romlottak. Összeadta magát a teológiával, a közgazdaságtannal, a demográfiával, az etnológiával, a földrajzzal, a régészettel, a nyelvészettel, a képzőművészettel; a marxizmussal pedig – *horribile dictu* – hosszú vadházasságban is élt. Elképzzelhető hát a Psychoanalysis, e komoly udvarló csodálkozása, amikor Clio éppen vele nem akart szobára menni.

A pszichoanalízis imperialista, terjeszkedő tendenciára már a harmincas években felfigyelt a gyors szellemi tájékozódású Németh László. „*Gyarmatalapítók és szigetekormányzók jelentkeznek*” – jegyezte meg savanyúan Freud tanulmányában a mélylélektan történelmi, esztétikai, néprajzi, mitológiai stb. behatolásáról –, „*nagy földosztás ez, mint Vergilius Didó királynéja, országot vehetsz egy birkabőrön.*” Csak éppen Historia országát a pszichoanalitikusok legfeljebb úgy kormányozhatták, mint Lengyelországot a második világháború után Londonba kergetett demokráikus kormány: formálisan, papíron. A pszichoanalízis történettudományi jelenléte észrevehetőbb volt ugyan, mint a közgazdaságtudományi szerepe (vagyis több a semminél), de kevésbé jelentős, mint a politológiában (amelyben a Magyarországon sajnos alig ismert Harold D. Laswell művelte), vagy különösen a szociológiában (amelyben Adorno, Fromm és a frankfurti iskola hasznosította eredményeit).

Pedig a pszichológiának jó néhány történelmi kérdésre kellett volna feleletet adnia. Miért küldték el minden ésszerűséggel dacolva a gyerekeket a keresztes háborúba, a Szent Sír birtokbavételére? Miért égettek el a máglyákon, boszorkánynoknak minősítve, sok ezer európai asszonyt? Miért gyűlölte Hitler annyira a zsidókat? Miért bízott meg Sztálin, a jó öreg paranoiás, éppen Hitlerben? Miért engedte el Roosewelt a füle mellett a készülő Pearl Harbour-i támadásra utaló figyelmeztetéseket?

Miért gondolta Szaddám Huszein, hogy az Egyesült Államok mukk nélkül fogja túrni Kuvait bekebelezését?

Nem csoda, ha a pszichoanalitikus módszert először a történelmi életrajzírásban alkalmazták, s mintegy klinikai esettanulmányokat írtak különféle történelmi személyiségek cselekedeteinek (főleg irracionális) motívumairól. Az eredmény – amint erről meggyőződhet Hermann Imre BOLYAI-életrajzának minden olvasója – inkább lehangoló volt. A biográfia mint az individuumpőzpontú történetírás megtestesülése abban az időben az Annales-iskola működése eredményeképpen amúgy is némileg gyanús műfajnak számított. A pszichobiográfia pedig, a társadalomtörténetre összpontosító historikusok nem alaptalan gyanúja szerint, még inkább fokozni látszott a „nagy ember” jellegű történetírói beállítottságot.

Jó példája a klasszikus, a tudattalanra és az ösztönökre összpontosító pszichoanalízis történettudományi terméketlenségének Freud MÓZES-könyve. A bécsi mester ebben azt fejtegette, hogy Mózes, a zsidó nép vezére, eredetileg egyiptomi volt. A dolog azonban sajnos úgy áll, hogy a történettudomány azt sem tudta bebizonyítani, hogy Mózes csakugyan élt. A világvallások megalapítói közül Mózes az egyetlen, akinek a létezése is kérdéses (hiszen Mohamed és Buddha történetiségéhez nem fér kétség, és az utolsó időkben már a marxista vallástörténészek sem kételkedtek benne, hogy Jézus Krisztus valóban élt). Ha azonban Mózesről nem tudni, hogy történelmi alak volt-e vagy legendás figura, miképpen lehetne megerősíteni vagy kizárni egyiptomi származását? Sehogy sem. Karl Popper tudományelmélete értelmében Mózes egyiptomi származása azért tudománytalan tétel, mert nem cáfolható meg, nem falszifikálható.

A pszichohistória fordulatát és nagyobb elfogadottságát az én- és az interperszonális pszichoanalízis kibontakozása hozta meg. Míg a tudattalannal, az ösztönökkel és a korai gyermekkorral a történettudomány nem tudott sokat kezdeni – hiszen nem fektethette fel a pszichoanalitikus dővnyára Nagy Frigyes, nem szólíthatta fel szabad asszociációkra, és nem kérdezhetette meg űle, hogy mi-

képpen szoptatták –, az én-pszichoanalízis néhány jellegzetes fogalma, így mindenekelőtt az elhárító mechanizmus és az identitás hasznosabbnak és nagyobb magyarázó értékűnek bizonyult. Igénybevételükkel színvonalas elemzések születtek Mahatma Gandhiról és Joseph Goebbelsről, Spártáról és a középkori ember pszichológiai reakcióiról a nagy járványokra, Napóleon 1812-es hadjáratairól és az orosz forradalmi mozgalmakról.

Erik Homburger Erikson Luther-elemzése mindmáig a pszichotörténelem legszínvonalasabb terméke, amelyet annak idején az addig fanyalgó történészek elismerése, sőt ujjongása fogadott. (A lutheránusok sem tiltakoztak ellene.) A Luther-könyv a pszichotörténelem bestsellerévé, Erikson pedig eminens diákjává vált. A német–dán származású, egyetemi végzettség nélküli amerikai pszichoanalitikus kidolgozta és az egyén lelki fejlődésére alkalmazta az identitás (azonosság, önazonosság, hovatartozási tudat) átfogó mélylélektani elméletét. Erikson koncepciójában mindenekelőtt a korábbi pszichoanalitikusok által némileg elhanyagolt serdülőkor és fiatal felnőttkor időszaka központi jelentőségű, amikor egy termékeny (vagy patológiás) krízis során az egyén levetkezi gyermekkori identitását, s megszerzi a felnőttkort.

Minden életrajzról megtalálja azt a figurát, akire szűkség van. Freud, a vezető, a patriarcha, az apaszerep elemzője Mózesről írt elemzést (a Freud–Mózes párhuzam annyira elcsépeltnak számít a szakirodalomban, hogy szinte szégyelljük papírra vetni), Erikson, a serdülőkor kutatója, Lutherről. Freud a vallásalapítóról – Erikson, a neofreudista, a vallásreformátorról.

Erikson meggyőző értelmezésében Luther Márton ifjúkorában olyan lélektani válságot élt át, amelynek logikus lezárását és legyőzését jelentette vallásmegújító munkássága. Luther egy lélektani gyengeséget erővé, egy személyes kudarcot sikerré fordított át. Erikson elméletében (hiszen a Luther-könyv egy átfogó koncepció specifikus alkalmazása) érték lehet a válság, a betegség is. Az orvostudomány, amely a betegségben társadalmi megbízhatósága folytán mindig valami abszolút negatívát látott, ezt a koncepciót elutasította, a marxizmus egyenesen dekadensnek fogta fel; a művészet azonban a maga módján (pé-

dául Dosztojevszkijnél) rá-ráérezett. A betegség persze szenvedés, kínlódás, az élet meg rövidítése, és mint ilyen, leküzdendő, megszüntetendő állapot. Orvos, józanul gondolkodó ember mást nem mondhat. De szület-het belőle – és ezt sugallja Erikson Luther-pszichobiográfiája – olyan érték, pozitívum is, ami a betegség nélkül bizonyára nem jött volna létre.

A dolog másik oldala, hogy Luther idején az északi kereszténységet is szellemi és politikai válság jellemezte, és Luther egyéni, személyi krízise ily módon mintegy levezetődhetett, alakot öltetett egy kibontakozásra váró társadalmi mozgalomban. Amilyen meggyőző azonban Luther személyes fejlődésének eriksoni leírása, annyira elnagyolt és kérdéses nála az „identitás” fogalmának makroszociológiai alkalmazása. Nem mintha ez teljesen lehetetlen volna. De az önazonosság koncepciójának áttétele egy nagyobb társadalmi csoportra, egy vallásfelekezetre, egy népre vagy nemzetre – amivel mostanában olyan könnyelműen dobálóznak – sokkal nehezebben megoldható módszertani problémákat vet fel, mint az egyéni identitás élettörténeti vagy kvázi-klinikai elemzése. A szociálpszichológia sokszor botladozott már, amikor egyénlélektani fogalmakat mikro- vagy különösen makrocsoportokra próbált alkalmazni; Erikson kevésbé esik ebbe a hibába, mint a mélylélektan némely hagyományos követője, de azért ő sem teljesen ment tőle. A történelem számára mind az egyénlélektan, mind pedig a szociálpszichológia hasznos lehet, de mind a kettő más-másfajta kérdések megválaszolására alkalmas, és mind a kettő más jellegű módszertani nehézségekkel jár.

Erikson Luther-életrajza után már nem az a kérdés, hogy hasznára válik-e a pszichoanalízis a történeírásnak, hanem az, hogy melyik pszichoanalízis? Az identitás és általában az én-pszichoanalízis azért felel meg jobban a történeírnésnek, mert közelebb áll a mostanában tudományosan is inkább rehabilitált common sense-hez (amivel a történész mindig is inkább dolgozni kényszerült, mint a természettudományos kutató) és távolabb a fejlődépszichológiától (ami megfelelő adatbázis híján a jelentős történelmi személyiségek pszichológiai érésének leírásában látszólag csábító volta ellenére sem vehető igénybe).

A pszichohistória klasszikus hazája az Egyesült Államok és Franciaország; kibontakozását tanszékek, folyóiratok, könyvsorozatok jelzik. Időközben nemcsak a kiemelkedő, hanem az „átlagos személyiségű” (Kardiner kifejezésével „alapszemélyiségű”) történelmi emberről is elemzéseket írtak; tudni történésekről, akik nem gyógyítási, hanem tájékozódási céllal, mintegy historikusai kiképzésük részeként felfeküdtek a pszichoanalitikus heverőjére. Magyarországon mindez távoli országokból jövő híradás, egzotikum, kuriózum, ami persze nem csupán a magyar történettudomány, hanem a társadalomtudományi önkritikázás stratégiáját kényszerűen követett magyar pszichológia hibája is. Aligha lenne kívánatos, ha hirtelen minden magyar történész felesküdnék a pszichohistóriára, s Erikson nevének mormolásával egyszeriben pszichobiográfiákat írna Szent István identitásáról és Torök Bálint projekciós mechanizmusairól, Deák Ferenc komplexusairól és Gömbös Gyula kisebbségi érzésének túlkompenzálásáról. De hogy még mutatón sem akad pszichohistórikusunk?! Olyan lehetetlen volna, hogy egy történelemgép-zett pszichológus vagy pszichológusilag képzett történész elmélyedjen Széchenyi lélektani portréjának megrajzolásában, a magyarországi antiszemizmus pszichológiai hátterének feltárásában, az 1956-ot követő osztály-szadalmi elfojtás indítékainak felszínre hozatalában? Annyira abszurdítás lenne elvárni, hogy – például egy fiatal historikus pszichológiai kiképzése anyagi támogatásában – valamelyik tudományos intézmény biztosítaná a pszichohistóriai kutatás feltételeit?

(Mindenesetre: az sem kevés, hogy végre a kezünkben tarthatjuk Erikson úttörő jelentőségű könyvét és a hozzá tartalmilag szorosan kapcsolódó egyéb írásait magyarul. Példamutató szerkesztésben, pontos, megbízható fordításban.)

Harmat Pál

IDEIGLENES, ÁLLANDÓ ÚJ MAGYAR KÉPTÁR SZÉKESFEHÉRVÁROTT

Nyitva naponta 12–16 óráig

Ingyenes nap: hétfő

Székesfehérvár, Március 15. u. 6.

Valami lelkes melankóliával járkáltunk 1987-ben az új, mönchengladbachi múzeum szépséges, lassú vízszesre emlékeztető, fel-le lépkedő tereiben; valami derűs, könnyű irigységgel, amit más, szintúgy remek modern képzőművészeti gyűjtemények vagy múzeumok láttán még soha nem éreztünk. Az utolsó néhány évtized művészettörténetének eseményeit, stíluszámlatait és mestereit nem a művek mennyiségének szédítő repertoárja mutatja be, mint a nagy kölni, düsseldorfi stb. kollektívokban, hanem viszonylag kevés, válogatott műtárgy, többségében remekmű, főmű, melyekből sugárzik a minőség haláza s ezen át a történelmi szituáció hitele. Vollein épülete átkarolja, tereinek öbleibe fogadja a képeket és szobrokat, másutt éppen csak jelen van szelíd és engedelmes háttérként – mikor mire van szükség. Az egész együttes – épület, műtárgy és a külső természet együttese (nem feledhető, hogy a múzeum, ahogyan neve is mutatja, egy középkori kolostor romjain és kertjében épült) úgy organikus, ahogyan egy múzeum soha nem az, és ettől megőrzői (visszanyeri?) azt a személyességet, amely csak a magángyűjtemények sajátja. Irigységünknek éppen ez volt – nem tárgya, hanem – apropója. A mönchengladbachi tereket járva legbensőbb múzeumideálunk állt előttünk: a történelmi és a minőségi szempontok, a műtárgy karaktere és a környezet tökéletes megfelelése, a gyűjtemény és az épület befogható, szinte családias mérete. És az irigységet az fokozta (le) lelkes melankóliává, hogy – saját gyűjteményünkre gondolva – ez az ideál nem is volt elérhetően messze; megvalósulása mégis távolinak tűnt. Nem gondoltuk akkor, 1987 nyarán, hogy nem egészen három év múlva – ha ideiglenes formában is – megnyithatjuk az István Király Múzeum képzőművészeti gyűjteményéből rendezett Új Magyar Képtárat. (Remekművek! Hölgykoszorú! Büfé!) Ideiglenes állan-